10.17951/b.2016.71.1.93

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXXI, z. 1 SECTIO B 2016

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński
30-387 Kraków, ul. Gronostajowa 7; michal.zatorski@uj.edu.pl

MICHAŁ ZATORSKI

Antydyskryminacyjna rola edukacji geograficznej w kształtowaniu postaw tolerancji wobec mniejszości narodowych i etnicznych

Antidiscrimination role of geographical education in shaping the tolerance behaviors relative to national and ethnical minorities

Słowa kluczowe: edukacja geograficzna, edukacja antydyskryminacyjna, tożsamość, etniczność, mniejszości narodowe i etniczne

Keywords: geographical education, antidiscrimination education, identity, ethnicity, national and ethnical minorities

Wprowadzenie

Stopniowe odejście od aktualizmu treści geograficznych i uwypuklenie znaczenia subdyscyplin geograficznych (m.in. turystyka, gospodarka przestrzenna, ochrona przyrody) spowodowało postrzeganie geografii szkolnej przez wielu uczniów jako zbioru nauk lub narzędzia do przestrzennego prezentowania zjawisk. Zapamiętywanie statycznej wiedzy faktograficznej w sytuacji powszechnego dostępu do informacji zaczęto traktować jako zbędny i niepotrzebny obowiązek. Współcześnie coraz rzadziej podkreśla się natomiast istotne wartości wychowawcze w geografii, zarówno w kontekście kultywowania polskich tradycji różnorodności etnicznej, jak i potencjalnego napływu imigrantów wywodzących się z całkowicie odmiennych kultur. Nasz stosunek do mniejszości narodowych i etnicznych to wyznacznik stopnia integracji europejskiej (Świętek, Osuch 2010). Dlatego kształtowanie postaw tolerancji wobec mniejszości powinno stać się priorytetem w obliczu dynamicznie zmieniającej się sytuacji geopolitycznej Polski i Europy. Przy coraz większym chaosie informacyjnym wiedza

geograficzna, jako ta „porządkująca rzeczywistość", powinna stać się niemal niezbędna dla każdego, bez względu na wykształcenie i wykonywany zawód. Geograficzna świadomość dotycząca różnorodności otaczającego nas świata pozwala dostrzec problem nie tylko z jednego punktu widzenia, ale także wychwycić właściwy kontekst kulturowy, m.in. konfliktów na tle religijnym, etnicznym lub narodowym, a nawet pewnych antagonizmów społecznych. Przy zachowaniu aktualności treści geograficznych geografia może stać się przedmiotem szkolnym w największym stopniu pielęgnującym poczucie tożsamości narodowej, a dodatkowo kształtującym postawy antydyskryminacyjne.

PROBLEMATYKA WIELOKULTUROWOŚCI W BADANIACH GEOGRAFICZNYCH

Wielokulturowość rozumiana jest jako współistnienie na danym obszarze społeczności o różnych kulturach oraz odmiennych systemach wartości: różnym pochodzeniu, odmiennych tradycjach, obyczajach, religiach, językach (Barwiński 2016). Jest ona spowodowana zróżnicowaniem narodowościowo-wyznaniowym, dlatego w literaturze geograficznej traktowana jest zwykle jako synonim wieloetniczności. Dość szczegółowego przeglądu prac dotyczących zagadnień wielokulturowości we współczesnych polskich badaniach geograficznych dokonał M. Barwiński (2016). Podjął on również próbę wyjaśnienia przyczyn i konsekwencji istotnych dysproporcji w zainteresowaniach różnymi aspektami wielokulturowości, wyraźnie widocznymi zarówno w pracach naukowych, jak i w procesie edukacji geograficznej. Autor ten wyróżnił także trzy główne obszary zainteresowań badawczych dotyczących wielokulturowości, tj. zróżnicowanie narodowościowe i religijne, regiony wielokulturowe (zwłaszcza pogranicza) i dziedzictwo kulturowe (Barwiński 2016). Prace geograficzne dotyczą analiz struktury etnicznej na współczesnych polskich obszarach pograniczy (m.in. Eberhardt 1997; Kowalski 1998; Barwiński 1999, 2016; Soja 2001), choć zdecydowanie najczęściej koncentrują się na mniejszościach, które od wieków zamieszkiwały obszar państwa polskiego (Żydzi, Niemcy, Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Ormianie, Rosjanie, Czesi, Słowacy, Łemkowie, Tatarzy, Romowie, Karaimi). Po II wojnie światowej poczucie odrębności narodowej było osłabiane asymilacyjną polityką władz, a nawet piętnowane, co nosiło wszelkie znamiona dyskryminacji (Eberhardt 1996, 2002, 2006; Kowalski 1998; Sobczyński 2000; Barwiński 2013, 2016).

TOŻSAMOŚĆ I ETNICZNOŚĆ A KSZTAŁTOWANIE POCZUCIA ODRĘBNOŚCI

Termin „tożsamość" odnosi się do poczucia przynależności do danej grupy, podzielania pewnych cech, pod względem których jest się podobnym do in-

nych (termin używany w psychologii i socjologii w kontekście teorii rozwoju psychospołecznego). Występuje jako dwie najważniejsze dla człowieka relacje: stosunek do siebie samego i stosunek do innych ludzi, a więc zarazem do kultury i tradycji. Każda osoba może posiadać kilka tożsamości i jednocześnie należeć do kilku grup, z którymi się identyfikuje bądź z którymi jest identyfikowana (Cieślikowska 2010). Tożsamość pierwotna to przynależności, z którymi się rodzimy bądź które nabywamy we wczesnym dzieciństwie. Utrzymują się one przez całe życie, są trudne do kontrolowania i zmiany samodzielnie przez osobę, którą wyróżniają. Natomiast tożsamość wtórna to przynależności nabywane przez jednostkę w trakcie jej życia, które podlegają zmianie, są bardziej kontrolowane, częściej zależne od indywidualnego wyboru jednostki (Cieślikowska 2010). Socjolodzy i psycholodzy zwracają uwagę na przeciwstawne cechy tożsamości pierwotnej i wtórnej, tzn. zmienność – stałość, wrodzoność – nabywalność (ryc. 1). Wyróżnia się również tożsamość osobistą i grupową, która w zależ-

Ryc. 1. Schemat przedstawiający cechy związane z tożsamością pierwotną (w wewnętrznym kręgu koła) i tożsamością wtórną (w zewnętrznym kręgu koła) (wg Cieślikowska 2010)

Fig. 1. Diagram showing the features associated with the primary identity (in the inner circle of the wheel) and secondary identity (in the outer circle of the wheel) (according to Cieślikowska 2010)

ności od uwarunkowań kulturowych może być inaczej postrzegana (np. niezależność w kulturze Europy Zachodniej, współzależność w kulturze Azji Wschodniej) (Nisbett 2015).

Termin „etniczność" z kolei pochodzi od greckiego słowa *ethnos, ethnikos,* oznaczającego barbarzyńcę lub poganina. Według Greków społeczeństwa, które znajdowały się poza polis, charakteryzowały się tym, że nie potrafiły wykształcić demokratycznych struktur państwowych i rządzone były autorytarnie (Żelazny 2004). Dopiero na przełomie XIX i XX wieku termin „etniczność" zaczęto odnosić do cech rasowych, a w latach sześćdziesiątych XX wieku sformułowanie „grupa etniczna" zaczęło być powszechnie używane przez antropologów, socjologów, historyków, politologów, a także geografów. Obecnie prawo międzynarodowe, jak również polskie prawo, aby rozróżnić rozmaite wspólnoty mniejszościowe, używa trzech głównych kategorii: mniejszości narodowe, mniejszości etniczne oraz mniejszości regionalne. Mimo to nadal zasadniczym problemem jest zaklasyfikowanie do danej grupy mniejszościowej. W przeciwieństwie do obywatelstwa, które jest jednoznacznie określane przez prawo, narodowość jest stanem świadomości każdego człowieka i wynikającą z tego stanu identyfikacją z określoną grupą etniczną (Eriksen 2013). Nie ulega jednak wątpliwości, że pojęcie „etniczność" kojarzone jest przede wszystkim z tematami mniejszości, chociaż w rozumieniu psychologii rozwoju człowieka różnorodność etniczna jest powszechna i dotyczy zarówno grup mniejszościowych, jak i większościowych.

TOŻSAMOŚĆ SPOŁECZNA I POWSTAWANIE STEREOTYPÓW

Problem dyskryminacji dotyczy w największym uproszczeniu akceptacji różnorodności. Każda odmienność może być elementem wyróżniającym jednostkę, a następnie motywem do dyskryminacji. Brak tolerancji i akceptacji różnorodności jest więc problemem społecznym związanym zarówno z mniejszościami, jak i grupami dominującymi (większościowymi). Aspekt relacji społecznych między osobami, które uważają siebie za zasadniczo odmienne od członków innych grup, określa się mianem tożsamości społecznej (Cieślikowska 2010). To właśnie od niej w największym stopniu zależy tożsamość grup mniejszościowych.

Bazowanie jedynie na cechach kulturowych prowadzi do utrwalenia stereotypów – zjawiska kluczowego dla nierównego traktowania, a niekiedy nawet naruszania praw jednostki. Stereotypy są efektem wstępnej kategoryzacji (pewne uogólnienia i schematy poznawcze), czyli rozpoznawania podobieństw i różnic (ryc. 2). Z reguły ludzie najpierw myślą o sobie jako o członkach grupy, dopiero później opisują siebie jako jednostki (Cieślikowska 2010). Taka tożsamość grupowa sprzyja powstaniu stereotypów, jednak wbrew pozorom zapewniają one człowiekowi wiele korzyści, do których należą: świadomość uczestnictwa w gru-

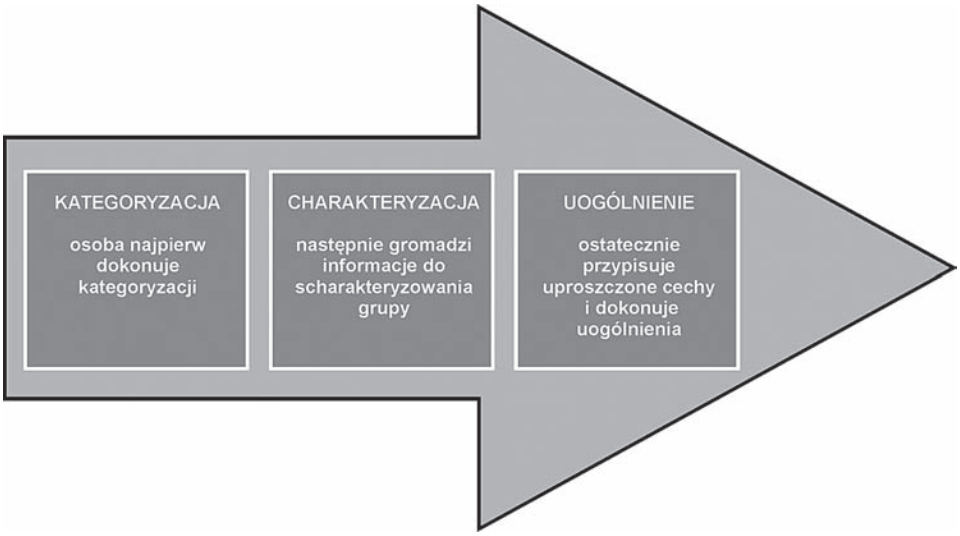

Ryc. 2. Schemat przedstawiający powstanie stereotypów (uogólnień, schematów poznawczych) (wg Cieślikowska 2010)

Fig. 2. Diagram showing the creation of stereotypes (generalization, cognitive schemas) (according to Cieślikowska 2010)

pach społecznych, poczucie przynależności i akceptacji, solidarność i wsparcie w trudnej sytuacji, intymność i bezpieczeństwo w relacjach społecznych, przewidywalność zachowań w sytuacji spotkania nieznanych osób (Cieślikowska 2010). W przypadku braku mechanizmów autoregulujących stereotypy (świadomość sprzeczności reakcji z równościowymi przekonaniami) może dojść z czasem do ich przekształcenia w uprzedzenia, czyli negatywne postawy wobec zdefiniowanej społecznie grupy (ryc. 3, 4). Zachowanie zbudowane na podstawie stereotypów i uczuć wobec osób przynależących do stereotypizowanej grupy określa się mianem dyskryminacji (Cieślikowska 2010). Takie nieuzasadnione i niesprawiedliwe traktowanie poszczególnych jednostek z powodu ich przynależności grupowej jest stosunkowo niebezpieczne, dlatego warto podejmować działania antydyskryminacyjne wcześniej. W odróżnieniu od mniejszości, które są historycznie wpisane w nasz krajobraz kulturowy, nowe grupy ludności (np. uchodźcy z Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki), zazwyczaj całkowicie odmienne kulturowo i społecznie, będą warunkowały kategoryzację, a w konsekwencji – utrwalanie negatywnych stereotypów.

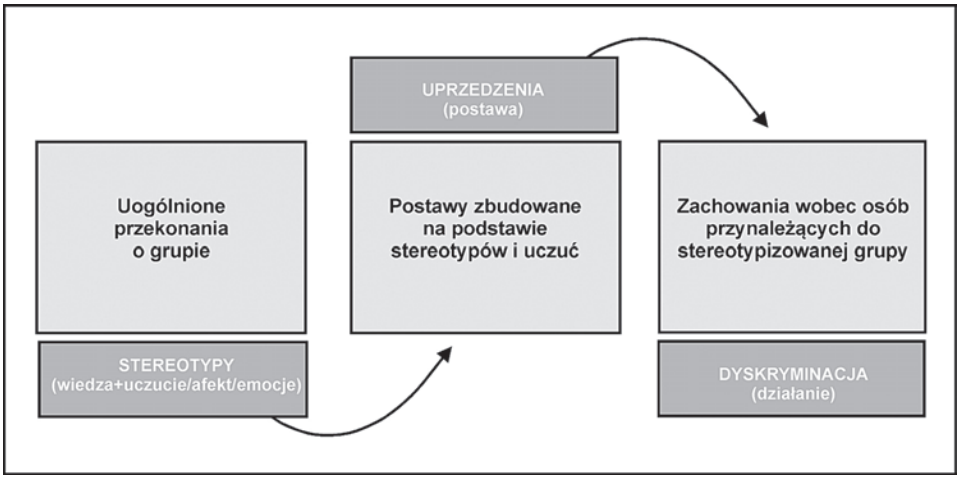

Ryc. 3. Łańcuch dyskryminacji – schemat pokazujący zależności między stereotypami, uprzedzeniami i dyskryminacją (wg Cieślikowska 2010)

Fig. 3. The chain of discrimination – a diagram showing the relationship between stereotypes, prejudice and discrimination (according to Cieślikowska 2010)

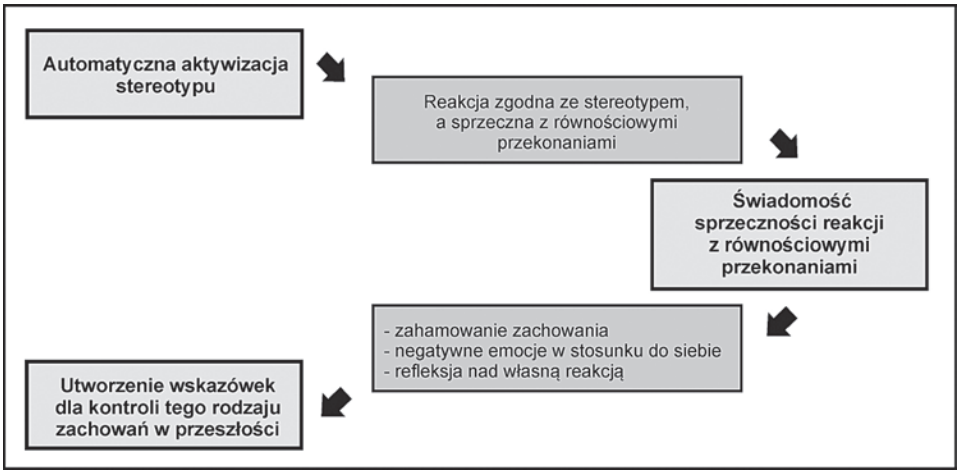

Ryc. 4. Schemat mechanizmu autoregulującego powstanie stereotypu (wg Cieślikowska 2010)

Fig. 4. The mechanism of the stereotype autoregulation (according to Cieślikowska 2010)

REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE OCHRONY MNIEJSZOŚCI

Pierwszy powszechnie uznawany system ochrony mniejszości znany jest jako trzynaście traktatów mniejszościowych Ligi Narodów. Traktaty te gwarantowały równość wobec prawa, a także umożliwiały swobodne korzystanie z języka ojczy-

stego. Akty oraz traktaty wydawane po zakończeniu II wojny światowej w głównej mierze odnosiły się do praw jednostki, a nie grupy. Europejska konwencja praw człowieka z 4 listopada 1950 roku gwarantuje korzystanie z praw i wolności wszystkim, bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak: płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn (art. 14). Organizacja Narodów Zjednoczonych zawarła przepisy o ochronie wspólnot mniejszościowych w: Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1966 roku (art. 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych), Konwencji UNESCO o zakazie dyskryminacji w szkolnictwie z 1960 roku oraz Konwencji praw dziecka. Dokumentem podstawowym, odnoszącym się do praw mniejszości, jest przyjęta przez ONZ Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych z 10 grudnia 1992 roku. W Polsce reguluje je również ustawa z 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. W zakresie zakazu dyskryminacji zapisy znajdują się przede wszystkim w Konstytucji RP, a także ustawie antydyskryminacyjnej, która weszła w życie 1 stycznia 2011 roku. Wdraża ona regulacje w zakresie dyrektyw Wspólnoty Europejskiej, m.in. Dyrektywy Rady 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 roku wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne. Określa ona obszary i sposoby przeciwdziałania naruszeniom zasady równego traktowania ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną oraz organy właściwe w tym zakresie. W akcie tym zdefiniowane zostało również zjawisko dyskryminacji bezpośredniej i pośredniej, wyjaśniono pojęcia molestowania, molestowania seksualnego, nierównego traktowania oraz zasadę równego traktowania.

WIELOKULTUROWOŚĆ W NAUCZANIU GEOGRAFII

Zagadnienia dotyczące wielokulturowości realizowane we współczesnej edukacji geograficznej skupiają się na trzech aspektach: zróżnicowaniu kulturowym ludności świata, wielokulturowych skupiskach imigrantów w krajach wysoko rozwiniętych i historycznie ukształtowanej wielokulturowości Polski (Barwiński 2016). W dotychczasowych programach nauczania, a także podręcznikach (bazujących na zatwierdzonej przez MEN podstawie programowej) brakuje kompleksowego podejścia do zagadnień wielokulturowości oraz zaznacza się szablonowe podobieństwo w przedstawianiu problematyki wielokulturowości (Piróg 2008; Barwiński 2016). Informacje o zróżnicowaniu kulturowym ludności poszczególnych kontynentów bardzo często ustępują miejsca problematyce demograficznej i urbanizacyjnej (Szczypiński, Wójtowicz 2010). W ramach geografii Polski

pojawiają się zagadnienia dotyczące struktury narodowościowo-etnicznej, choć i w tym przypadku informacje ograniczają się zwykle do liczebności oraz rozmieszczenia mniejszości narodowych. Zazwyczaj podsumowaniem rozdziału jest stwierdzenie, że Polska to kraj niemal jednolity narodowościowo. Tylko nieliczne wydawnictwa traktują tę tematykę nieco szerzej, wprowadzając także podstawowe informacje dotyczące najliczniejszych grup regionalnych (Ślązacy, Kaszubi) i struktury wyznaniowej czy porównując wyniki spisów ludności z okresu międzywojennego oraz początku XXI wieku (Majchrzak, Wład 2010). W aspekcie kulturowym nieco obszerniej omawiana jest Europa, zwykle ze „sztampowym" przykładem mniejszości tureckiej w Niemczech. W edukacji ponadgimnazjalnej tematyka wielokulturowości pojawia się w kontekście zagadnień demograficznych, globalnego zróżnicowania rasowego, etnicznego, językowego, religijnego. Tematyka zróżnicowania kulturowego oraz przenikania kultur jest stosunkowo szeroko omówiona, zwykle w kontekście zgeneralizowanego podziału świata na tzw. kręgi kulturowe (cywilizacyjne) wyodrębnione m.in. przez S. Huntingtona (Plit i in. 2003; Kurek 2012; Zaniewicz 2012; Kop i in. 2013; Rachwał 2013; Lenartowicz, Wójcik 2014).

Cechą ludzi jest ich różnorodność i to właśnie na oswojenie z tą różnorodnością powinno kłaść się nacisk we współczesnej szkole. Niestety, jak pokazuje rzeczywistość, tematyka wielokulturowości w polskich szkołach jest prezentowana w sposób szablonowy i schematyczny. Zagadnienia mniejszości narodowych i etnicznych są w ten sposób dla uczniów reliktem wielonarodowej i wielowyznaniowej Polski z czasów historycznych lub opowieścią o odległych miejscach na Ziemi z mozaiką narodowościowo-wyznaniową, uwarunkowaną okresem kolonializmu i migracjami ekonomicznymi w XX wieku „za ocean". W ten sposób ani nauczyciele, ani uczniowie nie mają szans na zbudowanie postawy antydyskryminacyjnej, a utwierdzają się jedynie w przekonaniu, że zamieszkiwany przez nich kraj jest i pozostanie monokulturowy. Być może zbliżająca się reforma edukacji oraz nowa podstawa programowa przyniesie zmiany w zakresie edukacji antydyskryminacyjnej i wielokulturowej w szkołach.

EDUKACJA ANTYDYSKRYMINACYJNA I ROLA GEOGRAFII W EDUKACJI ANTYDYSKRYMINACYJNEJ

Edukacja antydyskryminacyjna to świadome działanie podnoszące wiedzę, umiejętności i wpływające na postawy, które ma na celu przeciwdziałanie dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami oraz wspieranie równości i różnorodności. Jest to odpowiedź na nierówne traktowanie m.in. ze względu na płeć, kolor skóry, pochodzenie narodowe i etniczne, religię lub światopogląd (a także wyznanie lub bezwyznaniowość), stopień sprawności fizycznej, stan zdrowia (fizycznego i psychicznego), wiek, orientację seksualną, status społeczny i eko-

nomiczny (Branka i in. 2011). W większości krajów europejskich edukacja ukierunkowana na ogólną redukcję postaw dyskryminacyjnych jest powszechnie akceptowana. W Polsce działania tego typu możemy podzielić na zajęcia skupione wokół tematyki: edukacji obywatelskiej, edukacji przeciw mowie nienawiści, edukacji o wielokulturowości, edukacji w zakresie praw człowieka, edukacji historycznej, przy czym są one realizowane głównie przez organizacje pozarządowe. W skład tzw. Koalicji Edukacji Antydyskryminacyjnej w Polsce wchodzą aktualnie 52 organizacje pozarządowe (stan na 24 listopada 2014 roku).

Już po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej postulowano, że w toku kształcenia geograficznego aspekt edukacji międzykulturowej powinien być przedmiotem szczególnej uwagi i troski władz oświatowych, a także nauczycieli (Piróg 2008). Sygnalizowano również potrzebę kreowania tożsamości międzykulturowej oraz edukowania i wychowywania do różnorodności (Świętek, Osuch 2010). Geografia w najlepszy sposób prezentuje różnorodność otaczającego nas świata, a także współzależność czynników środowiskowych, społecznych i ekonomicznych. Dlatego geografowie są szczególnie predysponowani do realizacji zagadnień z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej. Specyficzne predyspozycje geografów do kształtowania postaw tolerancji i pojednania zauważył już w latach trzydziestych XX wieku prof. Stanisław Pawłowski. Podczas licznych wystąpień wielokrotnie podkreślał on ogromne znaczenie geografii w obliczu rosnącego braku tolerancji w Europie (m.in. *Geografia jako nauka porozumienia i zgody pomiędzy narodami* – artykuł z 1934 roku oraz *Rola geografii w życiu narodów* – artykuł z 1939 roku). Geografia, podobnie jak historia, prezentuje rzeczywistość w sposób syntetyczny (całościowy), a nie tylko analityczny (ryc. 5). Takie podejście sprzyja wdrożeniu treści antydyskryminacyjnych (ryc. 6). Proponowana koncepcja geografii, jako przedmiotu dialogu międzykulturowego, oparta jest na wieloaspektowości dyskryminacji w polskich szkołach, a także braku systemowych rozwiązań dotyczących tego problemu. Bogaty dorobek naukowy polskich geografów w zakresie badań nad wielokulturowością oraz wielokulturowością w edukacji (Osuch 2007; Piróg 2007, 2008; Awramiuk-Godun 2008, 2009, 2011; Świętek, Osuch 2010; Świętek i in. 2014) daje ogromy potencjał możliwy do wykorzystania.

Zajęcia z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej, realizowane w ramach treści geograficznych, powinny mieć charakter problemowy, aby zmuszać do myślenia, poszukiwania przyczyn i skutków oraz formułowania wniosków. Z pewnością propagowane przez W. Nałkowskiego, S. Pawłowskiego i J. Flisa typologiczne opisy krajobrazu, odrzucające zbędny encyklopedyzm, są najlepszym sposobem na oswojenie młodych ludzi z otaczającym ich światem i jego różnorodnością. Nabyta w najmłodszych latach nauczania umiejętność obserwacji pozwoliłaby w perspektywie wskazać również znaczenie nauk geograficznych jako drogi do rozwiązania problemów przyrodniczych, społecznych, politycznych i ekono-

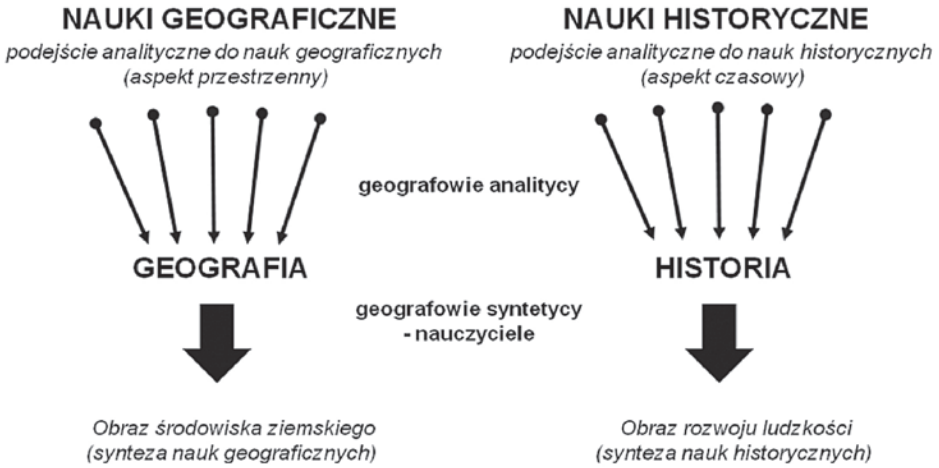

Ryc. 5. Specyficzny dualizm analitycznego oraz syntetycznego podejścia do badań geografii i historii, sformułowany na podstawie rozważań prof. Pawłowskiego z 1938 roku

Fig. 5. Specific dualism of analytical and synthetic approach to the research of geography and history, formulated on the basis of considerations of Prof. Pawłowski in 1938

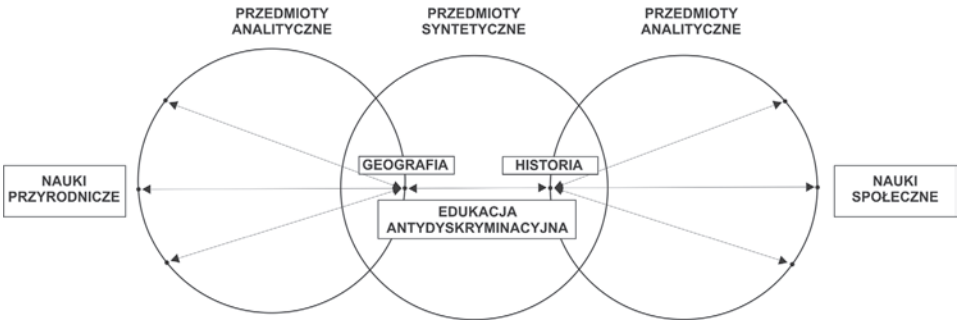

Ryc. 6. Schemat prezentujący predyspozycje geografii i historii do realizacji treści edukacji antydyskryminacyjnej

Fig. 6. Diagram showing predisposition of geography and history to the implementation of antidiscrimination education content

micznych współczesnego świata (Zatorski 2014). Te postulaty wymagają jednak nowego podejścia do nauczania geografii oraz opracowania programów nauczania w większym stopniu uwzględniających aspekty wielokulturowości i edukacji antydyskryminacyjnej. Do potencjalnych zadań geografów i edukacji geograficznej w ramach realizowanych zagadnień z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej należałoby z pewnością:

1. Pokazanie różnorodności otaczającego nas świata zarówno pod względem przyrodniczym, jak i kulturowym.

2. Zwrócenie uwagi na potrzebę właściwiej obserwacji zjawisk z punktu widzenia grup dyskryminowanych.

3. Zwiększenie wiedzy uczniów o kulturze grup mniejszościowych.

4. Kształtowanie postaw tolerancji wobec grup mniejszościowych.

5. Aktualizowanie nauczanych treści w kontekście bieżących wydarzeń geopolitycznych i katastrof przyrodniczych.

Jak już wcześniej zasygnalizowano, problematyka podziału mniejszości na narodowe, etniczne i regionalne nie jest w Polsce przejrzysta i będzie wzbudzać coraz większe kontrowersje. Problemem staje się także brak powszechnej akceptacji etnogenezy wybranych mniejszości (Romowie, Łemkowie), a także wynikające z tego wewnętrzne zróżnicowanie grup etnicznych, uniemożliwiające niekiedy efektywną współpracę. Dlatego aspekty dotyczące: koloru skóry, wyznania, języka, płci, statusu społecznego, w kontekście dziedzictwa polskiej i europejskiej wielokulturowości, powinny być obowiązkowym elementem systemu edukacji. Pozwoliłoby to w większym stopniu na samookreślenie grup etnicznych, a grupom większościowym na oswojenie z różnorodnością otaczającego ich świata. W perspektywie warto również zwrócić uwagę na pomijany przez organizacje pozarządowe problem germanofobii i rusofobii. Współcześnie historyczne zaszłości są wzmacniane przez obecne działania władz rosyjskich (zajęcie Krymu, agresywna polityka wobec Ukrainy, nasilenie dyskursu nacjonalistycznego) (Kwiecień 2014). Równie istotna jest problematyka stosunku Polaków do Ukraińców, Białorusinów, Litwinów, a także Ślązaków i Kaszubów. Postrzeganie wielokulturowości w Polsce jedynie przez pryzmat historyczny powoli przestaje być adekwatne do współczesnej sytuacji geopolitycznej. Należy uporać się z głęboko zakorzenionymi stereotypami i skoncentrować się na możliwych do zaakceptowania modelach integracji społecznej, aby uniknąć błędów naszych zachodnich sąsiadów. Uwzględnienie w nowej podstawie programowej treści antydyskryminacyjnych w geografii z pewnością podniosłoby jej znaczenie i wartość wychowawczą. Warto wysunąć także postulat przygotowania międzyprzedmiotowej ścieżki edukacyjnej zawierającej treści geograficzno-historyczne, dotyczącej problematyki z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej.

PODSUMOWANIE

Współczesna wielokulturowość Polski jest konsekwencją migracji uwarunkowanych procesami szeroko pojętej globalizacji (Barwiński 2016; Koter 2003). Jednak w kształtowaniu współczesnej wielokulturowości Polski i Europy coraz ważniejszą rolę będą odgrywać grupy ludności będące rezultatem migracji ekonomicznych z państw postradzieckich, a także azjatyckich i afrykańskich (Barwiński 2016). Biorąc pod uwagę fakt, iż Polska, jako jeden z nielicznych krajów Unii Europejskiej, nie wdrożyła dotychczas w system edukacyjny obligatoryjnych zajęć

z edukacji antydyskryminacyjnej (Branka i in. 2011; Kwiecień 2014), ich uwzględnienie i stworzenie geograficzno-historycznej ścieżki edukacji antydyskryminacyjnej byłoby odpowiedzią na brak systemowych rozwiązań z tego zakresu. Należy podkreślać elementarne znaczenie geografii dla zrozumienia różnorodności panującej na Ziemi. Wiadomości i umiejętności geograficzne są przecież niezbędne do właściwej korelacji uwarunkowań i zjawisk przestrzennych wpływających m.in. na konflikty etniczne, klęski żywiołowe, migracje ludności, a nawet preferencje wyborcze. Do głównych wyzwań współczesnej edukacji geograficznej w ramach edukacji antydyskryminacyjnej należą:

1. Wyjaśnienie geograficznych (geopolitycznych) uwarunkowań konfliktów w Europie i na świecie (m.in. Syria, Krym i wschodnia Ukraina, Bośnia i Hercegowina, Serbia i Kosowo, Mołdawia i Naddniestrze, Chiny i Tybet, Hiszpania i Katalonia, Azerbejdżan i Górski Karabach).

2. Edukacja kulturowa w kontekście mniejszości narodowych i etnicznych (szczególnie w sytuacji napływu uchodźców spoza europejskich kręgów kulturowych, m.in. uchodźców politycznych z Bliskiego Wschodu i północnej Afryki).

3. Wyjaśnienie wpływu kataklizmów naturalnych (trzęsienia ziemi, powodzie, osuwiska, nawałnice) na sytuację społeczno-ekonomiczną krajów lub regionów świata.

Współczesna niestabilna sytuacja geopolityczna (kryzys migracyjny w Europie, tzw. Brexit) wywołuje coraz większe emocje w społeczeństwie i jest ważną tematyką badawczą, publicystyczną i polityczno-gospodarczą na obszarze Unii Europejskiej (Barwiński 2016). Mimo pozornej nieatrakcyjności naszego kraju, jako państwa osiedlenia dla imigrantów ekonomicznych, Polska z pewnością nie uniknie postępującego upowszechnienia wielokulturowości. Przygotowanie merytoryczne i mentalne społeczeństwa polskiego na „wielokulturowość imigrantów" jest dużym wyzwaniem dla geografów i edukacji geograficznej.

SUMMARY

During the primary school geographical education, students are not aware that the acquired knowledge and skills are those necessary for the proper perception and observation of social and natural phenomena. Implementation of antidiscrimination education components to implemented geographic content, will strengthen practical and educational role of geography. It would make geography a school subject which refers to reconciliation between nations, because, as Professor Stanisław Pawłowski used to say, "One is the Earth and the person on it". In addition, the correlation with historical content would be the answer to a systemic solution to the lack of antidiscrimination education in Polish schools.

LITERATURA

Awramiuk-Godun A., 2008: *Pogranicza kulturowe w nauczaniu geografii Polski*, Prace i Studia Geograficzne, 39, Warszawa, 35–42.

Awramiuk-Godun A., 2009: *Pogranicze kultur: percepcja „własnego regionu" przez uczniów a edukacja regionalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Awramiuk-Godun A., 2011: *Zróżnicowanie kulturowe Polski a kształcenie geograficzne*, [w:] A. Cudowska (red.), *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej*, Trans Humana, Białystok, 595–602.

Barwiński M., 1999: *Współczesna tożsamość etniczna i kulturowa Łemków na obszarze Łemkowszczyzny – uwarunkowania i konsekwencje*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2, 53–69.

Barwiński M., 2013: *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Barwiński M., 2016: *Wielokulturowość we współczesnych polskich badaniach geograficznych i edukacji geograficznej – zarys problematyki*, Przegląd Geograficzny, 88, 2, 137–157.

Branka M. (red.), 2011: *Edukacja antydyskryminacyjna i jej standardy jakościowe*, Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa.

Cieślikowska D., 2010: *Tożsamość społeczna. Dyskryminacja. Przeciwdziałanie dyskryminacji,* [w:] M. Branka, D. Cieślikowska (red.), *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski,* Stowarzyszenie Willa Decjusza, Kraków, 66–74, 108–132.

Eberhardt P., 1996: *Między Rosją a Niemcami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa,

Eberhardt P., 1997: *Problematyka demograficzna pogranicza polsko-litewskiego*, Przegląd Geograficzny, 69, 1–2, 28–51.

Eberhardt P., 2002: *Zróżnicowania etniczno-kulturowe na obszarze postsowieckim*, [w:] E. Orłowska (red.), *Kultura jako przedmiot badań geograficznych, Studia teoretyczne i regionalne,* 1, Oddział Wrocławski PTG, Wrocław, 185–193.

Eberhardt P., 2006: *Przemiany struktury etnicznej ludności Polski w XX wieku*, Sprawy Narodowościowe, Seria Nowa, 28, 53–74.

Eriksen T. H., 2013: *Etniczność i nacjonalizm*, B. Gutkowska-Nowak (tłum.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Janicki W., 2009: *Minority recognition in nation-states – the case of Silesians in Poland*, [w:] T. Drobik, M. Sumberova (red.), *Modern Human Geographical Thought*, Cambridge Scholar Publishing, Cambridge, 155–184.

Kop J., Kucharska M., Szkurłat E., 2013: *Geografia dla maturzysty. Geografia społeczno-ekonomiczna świata*, podręcznik, zakres rozszerzony, PWN, Warszawa.

Koter M., 2003: *Multicultural border regions of Europe – forms of ethnic composition and process of their differentiation*, Region and Regionalism, 6, 1, 13–22.

Kowalski M., 1998: *Problematyka etniczna wschodniego pogranicza Polski*, [w:] J. Kitowski (red.), *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej*, Wydział Ekonomiczny Filii UMCS w Rzeszowie, Rzeszów, 285–294.

Kurek S., 2012: *Geografia*, podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych, zakres podstawowy, Operon, Gdynia.

Lenartowicz B., Wójcik M., 2014: *Czas na geografię*, podręcznik do szkół ponadgimnazjalnych, zakres podstawowy, PWN, Warszawa.

Kwiecień P., 2014: *Edukacja antydyskryminacyjna w Polsce – przegląd działań*, Sieć Tolerancji.

Majchrzak T., Wład P., 2010: *Geografia 3. Nowa nasza planeta*, podręcznik dla gimnazjum, PWN, Warszawa–Łódź.

Nisbett R. E., 2015: *Geografia myślenia*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot.

Osuch W. (red.), 2007: *Wybrane problemy edukacyjne i kulturowe niektórych mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i Europie*, Geoinfo, Kraków.

Pawłowski S., 1938: *Geografia jako nauka i przedmiot nauczania*, Książnica-Atlas, Lwów–Warszawa, 56–90, 131–146, 199–203.

Pawłowski S., 1939: *Rola geografii w życiu narodów*, Czasopismo Geograficzne, z. 1, Poznań, 1–2.

Piróg D., 2007: *Edukacja międzykulturowa w polskiej szkole – stan, potrzeby oraz wyzwania (rozważania teoretyczne i wyniki badań)*, [w:] W. Osuch (red.), *Wybrane problemy edukacyjne i kulturowe niektórych mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i Europie*, Geoinfo, Kraków, 32–40.

Piróg D., 2008: *Rola geograficznej edukacji akademickiej w kształtowaniu postaw otwartości kulturowej studentów*, Dokumentacja Geograficzna, 38, 97–104.

Plit F., Osuch W., Sielatycki M., Wrona J., 2003: *Geografia*, cz. 2: *Człowiek i jego działalność*, podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, zakres rozszerzony, WSiP, Warszawa.

Rachwał T., 2013: *Oblicza geografii 2*, podręcznik dla liceum ogólnokształcącego i technikum, zakres rozszerzony, Nowa Era, Warszawa.

Soja M., 2001: *The cultural and ethnic diversity of the population of Łemkowszczyzna (Lemko Region) in the 19th and 20th century*, Region and Regionalism, 5, 212–221.

Szczypiński D., Wójtowicz M., 2010: *Planeta Nowa 2*, podręcznik do geografii dla klasy II gimnazjum, Nowa Era, Warszawa.

Świętek A., Osuch W., 2010: *Wybrane problemy mniejszości a idea społeczeństwa obywatelskiego w Unii Europejskiej*, Przedsiębiorczość – Edukacja, vol. 6, 532–542.

Świętek A., Kurek S., Osuch W., Rachwał T., 2014: *Jak edukować dzieci romskie? Propozycje dla nauczycieli w zakresie kształcenia romskiej mniejszości etnicznej*, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków.

Zaniewicz Z., 2012: *Geografia. Ciekawi świata*, podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych, zakres podstawowy, Operon, Gdynia.

Zatorski M., 2014: *Idea geografii regionalnej jako przedmiotu nauczania w okresie kryzysu geografii w szkole*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica, vol. 170 (7), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, 30–36.

Żelazny W., 2004: *Etniczność. Ład. Konflikt. Sprawiedliwość,* Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

Akty prawne

Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych z dnia 10 grudnia 1992 roku.

Europejska konwencja praw człowieka z dnia 4 listopada 1950 roku, art. 14.

Konwencja UNESCO o zakazie dyskryminacji w szkolnictwie z 1960 roku.

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1966 roku, art. 27.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 roku w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych.

Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku (Dz.U. z 2005 r. nr 17, poz. 141).

Ustawa o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania z dnia 3 grudnia 2010 r. (Dz.U. z 2010 r. nr 254, poz. 1700).